

HET GEFLUISTER
VAN DE PLEK'

Er zijn wel heel veel "vrienden":
- gebruik winkels verdieping (woning??) Alleen
- metwerking omwonen

HERINNERINGEN AAN

Waar toch een drietal "hoofdkeuze", waarbinnen een oplossing zou kunnen worden gevonden:

CHRIS STUUT

- nodig licht op doorpauze karakter van de bebouwing
→ achtergrond in een materiaal (bv. gekleurd metselwerk of stuc)
→ toevoegd element in glas

DA
AD

- 2) - twee volumes, gericht op Grote straat en Doelenstraat met verbinding op het niveau van het massiveld wordt de nieuwe begrenzing van het gedefinieerd, waardoor de bestaande rijgevels een specifieke positie en ook de roofolijn (door "tijdelijk") worden behouden (cementeer + f)
- 3) - twee volumes, gericht op Grote straat en Doelenstraat met tussenge bebouwing, gericht op Booystraat

Ontwaakt tot een Zelf zonder Vorm
ga ik dood zonder Dood te gaan
en word ik geboren in het Ongeborene.
Volkomen op mijn gemak
reis ik door de drie werelden.

Hisamatsu

Eric de Leeuw, 'Maar jij, jij woont in mij' nr. 3, karton, gouache, 65 cm hoog, 45 cm breed, 2004

Chris Stuit, 2003

■ Al enige tijd bestond er binnen ons bureau het idee om op onregelmatige basis publicaties uit te brengen. Naast het ontwerpen en bouwen voelen wij een sterke behoefte om ook op andere wijzen een bijdrage te leveren aan het architectonisch klimaat in Nederland. Het zou mooi zijn om in de toekomst een eigen platform te hebben om onze standpunten over architectuur en stedenbouw te kunnen uitdragen. Als naam voor dit platform kozen wij DAAD-Cahier.

Nooit hadden wij kunnen vermoeden dat het eerste nummer van de DAAD-Cahiers zo'n droevige aanleiding zou hebben. Hoe konden wij bevroeden dat onze geweldige maat en collega Chris Stuut ons zo plotseling zou ontvallen?

Nu dat ondenkbare toch heeft plaatsgevonden, moest het eerste nummer van de DAAD-Cahiers wel aan hem gewijd zijn. Als eerbetoon aan Chris vroegen we onze collega's te verwoorden hoe ze zich Chris herinnerden als architect, maar ook als mens. Door alle bijdragen is zo vanzelf een posthuum portret ontstaan van de architect die Chris was, maar ook van de spil en inspirator van ons bureau en bovenal van een goed mens. Chris heeft een grote leegte achtergelaten. Wat is het jammer dat hij de uitgave van het eerste DAAD-Cahier niet kan meemaken.

DAAD Architecten /
Rob Hendriks, Eric de Leeuw, Henk Bakker,
Beilen

De rechtzalen van de arrondissementsrechtbank te Almelo, als losse volumes onder het dak geplaatst

Gomarus College te Groningen, westgevel aan de snelweg

Restauratie hoekpand naast de Openbare Bibliotheek te Groningen

'OPRECHT, TOLERANT, RESPECTVOL, COMMUNICATIEF, OVERTUIGEND, EN REFLECTEREND'

■ In het jaar 1978 begint Chris zijn loopbaan in mijn architectenbureau te Borger. Hij is dan 24 jaar oud, opgeleid aan de HBS en HTS en reikhalzend uitkijkend naar de bouwkunstacademie te Groningen om architectuur te studeren. Direct na zijn opleiding heeft hij achtereenvolgens nog kort gewerkt bij de toenmalige architectenbureaus Sterenberg te Ter Apel en Jansen, Dallinga en van Deel te Groningen. Chris wordt aangesteld als bouwkundig tekenaar, waarna hij zich verder weet te ontwikkelen naar achtereenvolgens assistent-ontwerper, ontwerper en architect. Zonder Chris kan ik me mijn bureau vanaf de jaren '80 niet voorstellen. Voor mij is hij uitgegroeid tot de centrale spil van het bureau, bestaande uit ca. 25 medewerkers met gemiddeld veel opleiding en veel ervaring waardoor ook zijn verantwoordelijkheid toenam.

Primair is het een werkomgeving geweest met veel ideeën en creativiteit, maar tegelijkertijd behoren deze ideeën c.q. ontwerpen omgezet te worden in te realiseren producten naar de bouwpraktijk en dat vraagt om veel duidelijkheid – vakinzicht – strategie – inventiviteit, maar vooral realiteitszin. We wilden onze ontwerpen bouwen en ze niet als architectuurstudies in de kast leggen. Vooral dit spanningsveld tussen de emotie, creativiteit en vrijheid enerzijds en de ratio, de wetten van het bouwen anderzijds, heeft de wereld van Chris bepaald. Hij heeft een en ander echter ook beleefd als een uitdaging, het willen en ook moe-

ten balanceren op het koord tussen vrijheid en discipline; de ene wereld van geen beperkingen willen zien en het maximale willen bereiken tegenover de andere wereld van de nuchtere bouwpraktijk zoals budget, constructie, bouwen, installaties en oplevering.

Voor mij en de overige ontwerpers en architecten is Chris niet alleen een fantastisch klankbord geweest, maar vooral stortte hij zich met overgave op de probleemstelling. Zijn kritische en opbouwende instelling was kenmerkend voor zijn omgang met mensen. De architectuurkwaliteit in samenhang met de logica van het denken is voor hem bepalend geweest in het ontwerpproces. Alle tijd heeft hij aan ons besteed – ondanks zijn overbezette agenda. Sterker nog: we hebben niets kunnen merken van zijn eigen overbelasting. Hij wist daar op zijn eigen specifieke manier mee om te gaan. De rust en ontspanning en tegelijkertijd beheersing die hij uitstraalde op het bureau heeft stimulerend op ons gewerkt en tot hogere individuele prestaties geleid.

Chris is daarnaast in feite onze docent geweest; analytisch en betekenisvol, zowel mondeling als schriftelijk. Vooral dat laatste is een opmerkelijk fenomeen in zijn doen en laten geweest. Schrijven en weer schrijven om exact te ontdekken wat hij voor zichzelf bedoelde.

De betekenis van het 'architect zijn' heeft voor Chris een diversiteit aan kwaliteiten opgeleverd.

Door zijn natuurlijke aanleg om gemakkelijk met mensen om te gaan – oprecht, tolerant, respectvol, communicatief, overtuigend en reflecterend – heeft hij in kwalitatieve zin zeer veel weten te bereiken. Ook was hij heel sterk in het uitwerken van de noodzakelijke architectonische details van een project welke onlosmakelijk zijn verbonden met het architectuurconcept.

Diverse geveloplossingen en constructieprincipes op detailniveau werden door hem voorbereid op papier. Hij was de detaillist bij uitstek, maar wist bovendien ontwerp- en bouwprocessen op hoog schaalniveau volledig te beheersen. Deze combinatie is mijns inziens een heel bijzondere kwaliteit binnen een architectenbureau met een hoog ambitieniveau.

Ondanks alle bescheidenheid als persoon was hij tegelijkertijd zelf ook zeer ambitieus, maar hij heeft het nooit verkeerd uitgedragen – dit is Chris ten voeten uit. Chris is gewoon een fantastisch mens voor mij en anderen geweest en daarvoor zal ik hem mijn hele leven dankbaar zijn. Een groot vakman – een groot vakvriend – is heengegaan, een heel groot verlies voor ons allen.

Cor Kalfsbeek,
Vledderhof

Openbare Bibliotheek, Groningen

Giorgio Grassi

Chris was projectarchitect voor Grassi bij de Openbare Bibliotheek in Groningen (1988-1991).

PER CHRIS DA GIORGIO

■ Il contributo di Chris al lavoro della biblioteca di Groningen? E' stato fondamentale, senza il suo aiuto quel lavoro non si sarebbe mai realizzato. Cor Kalfsbeek e io eravamo due tipi troppo nervosi e insofferenti entrambi per riuscire a portare a termine insieme un lavoro così complesso e per così lungo tempo, anche per via delle difficoltà logistiche, ma non solo per quelle. Soltanto l'intervento di una personalità aperta e disponibile e insieme straordinariamente matura, cioè fin da subito sinceramente interessata e partecipe, ha potuto far sì che un lavoro che si presentava problematico all'inizio, filasse poi liscio come l'olio, con l'approvazione finale di tutti, incluso il futuro direttore della biblioteca, un signore che fin dal primo incontro ci aveva mostrato tutta la sua diffidenza, per non dire ostilità. Già perchè, come se non bastasse, dovevamo fare i conti anche con il direttore designato, che aveva iniziato a intervenire sul nostro progetto, da un lato come se fosse lui il solo destinatario della biblioteca (e non il suo temporaneo custode) e dall'altro tentando di imporci un del tutto inatteso 'specialista' britannico (un sussiegoso personaggio, che ricordo ancora molto bene, perchè a un certo punto mi sono alzato e me ne sono andato dicendo che a

■ De bijdrage van Chris aan de bibliotheek in Groningen? Die is fundamenteel geweest: zonder zijn hulp zou dit project nooit zijn gerealiseerd. Cor Kalfsbeek en ik waren beiden twee veel te nerveuze en ongeduldige types om samen een dergelijk complex en langdurig project tot een goed einde te brengen. Niet alleen vanwege logistieke moeilijkheden. Enkel en alleen de tussenkomst van een persoonlijkheid, die zich openstelde en zich tegelijkertijd bereid toonde om op buitengewoon weloverwogen wijze, dat wil zeggen meteen oprecht geïnteresseerd en betrokken, ervoor te zorgen, dat een project, dat zich vanaf het begin als problematisch voordeed, vervolgens gesmeerd, soepel als olie, verliep, met de uiteindelijke goedkeuring van allen, inclusief de toekomstige directeur van de bibliotheek, een heer die vanaf de eerste ontmoeting zijn wantrouwen, om niet te zeggen vijandigheid, tentoonspreidde. Alsof dat niet genoeg was, moesten we weldra ook nog eens rekening houden met de zittende directeur, die was begonnen zich in ons project te mengen, alsof hij zich de enige waande voor wie de bibliotheek bestemd was (en niet de tijdelijke beheerder). Nog meer werden we op de proef gesteld toen zich een zeer onverwachte Britse 'specialist' aan ons opdrong. (Dit was een deftig personage, dat ik me nog zeer goed herinner, omdat ik op een gegeven moment ben opgestaan en ben weggegaan en zei

quelle condizioni il lavoro non m'interessava più). Chris si era rivelato subito come la persona più adatta ad affrontare anche questo genere di irritanti difficoltà, o comunque aveva deciso di assumersi anche questo sgradevole compito, fin dall'inizio mi aveva fatto capire il suo interesse per quel nostro lavoro, e così quel lavoro era diventato il suo lavoro e per questo lo difendeva con intelligenza, anche contro le mie intolleranze. Si mostrava sempre sereno e ottimista (non so quanto questo in realtà gli costasse, ma io anche di questo gli sono stato sempre riconoscente) di fronte agli ostacoli e alle difficoltà che sempre presenta ogni lavoro che confida soltanto nella sua propria evidenza di razionalità e che ha solo la semplicità e la chiarezza della sua forma da contrapporre alle inevitabili e sempre numerose obiezioni.

Io so bene per esperienza le difficoltà che s'incontrano nei lavori in collaborazione, a volte occorre aprire trattative, anche scendere a compromessi, non solo coi committenti, perchè il lavoro possa andare avanti, ma in questo modo il progetto procede a strattoni e fatica a mantenere la sua integrità. Ecco, nel lavoro per la biblioteca di Groningen tutto questo non è mai successo.

dat onder dergelijke voorwaarden het project me niet meer interesseerde). Chris toonde zich direct de meest geschikte persoon om ook aan dit soort ergernissen het hoofd te bieden, hij besloot, hoe dan ook, die onaangename taak op zich te nemen. Hij heeft mij vanaf het begin zijn belangstelling voor ons project getoond. Zodoende werd dit project zijn project en om die reden verdedigde hij het op intelligente wijze, ook tegenover mijn intolerantie. Tegenover de in elk project aanwezige obstakels en moeilijkheden stond hij altijd onbezorgd en optimistisch (ik weet niet hoeveel deze kwaliteiten van hem vergden, maar ik ben hem er altijd dankbaar voor geweest). Deze problemen schreef hij slechts toe aan de evidente rationaliteit van het werk zelf, dat altijd de eenvoud en helderheid van vorm bezit om het tegenover de onvermijdelijke en altijd talrijke bedenkingen te plaatsen.

Uit ervaring ken ik de moeilijkheden die zich bij samenwerkingsprojecten voordoen; soms is het nodig onderhandelingen te beginnen, zelfs tot compromissen te vervallen, niet alleen – gelet op de voortgang van het werk – met opdrachtgevers. Op deze manier vorderde het project in Groningen evenwel schoksgewijs en dankzij veel inspanning behield het zijn integriteit. En zie daar: de bibliotheek heeft nooit onder compromissen of onderhandelingen geleden. En de onbetwiste schepper

E l'artefice indiscusso di questa specie di miracolo è stato Chris, la sua evidente padronanza dell'elemento tecnico, ma soprattutto la facilità con cui sapeva trasformare le difficoltà che via via si presentavano in elementi del progetto, in elementi di approfondimento e chiarimento del nostro progetto. Si era impadronito fin da subito dell'ideologia, degli obiettivi espressivi del progetto e così il progetto era diventato il suo progetto. L'ultima volta che ci siamo sentiti, diverso tempo fa, è stato per decidere insieme dove mettere una targa commemorativa sul lato verso strada della biblioteca, Chris voleva che ci consultassimo anche per una cosa di così poco conto.

E' stata un'esperienza felice quella di Groningen per me, le ore passate a discutere (in quella specie di tedesco maccheronico che avevamo adottato) al caffè del mercato, a cercare insieme la soluzione più giusta, la risposta più convincente anzitutto per noi e il piacere di veder crescere quella nostra opera proprio così come avevamo deciso in quel caffè, dopo lunghe consultazioni.

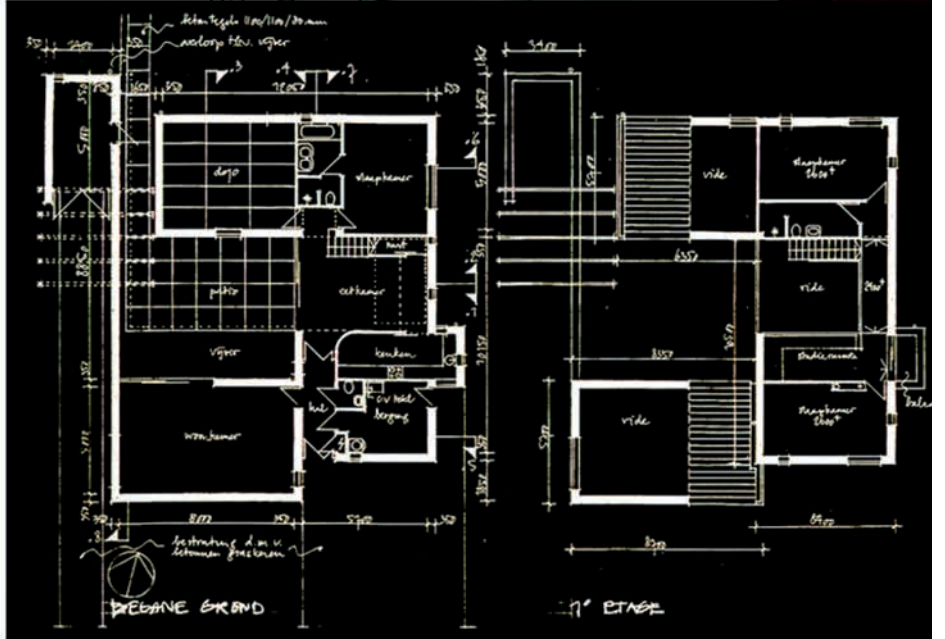
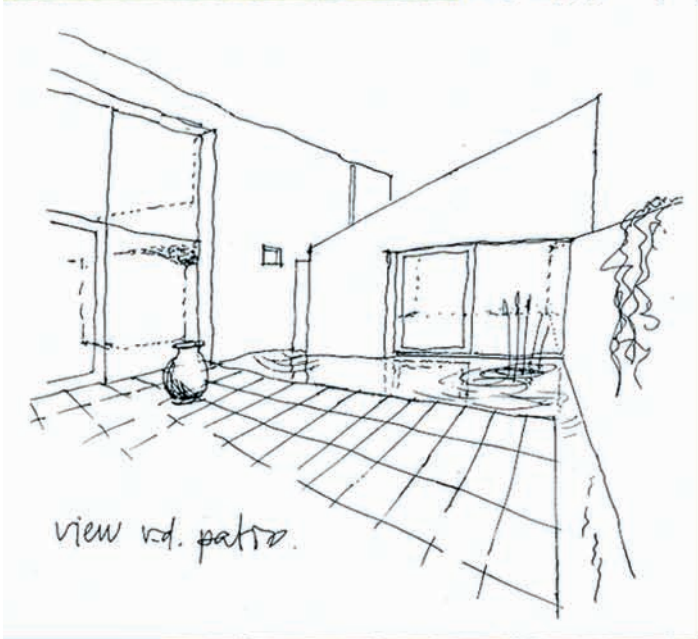
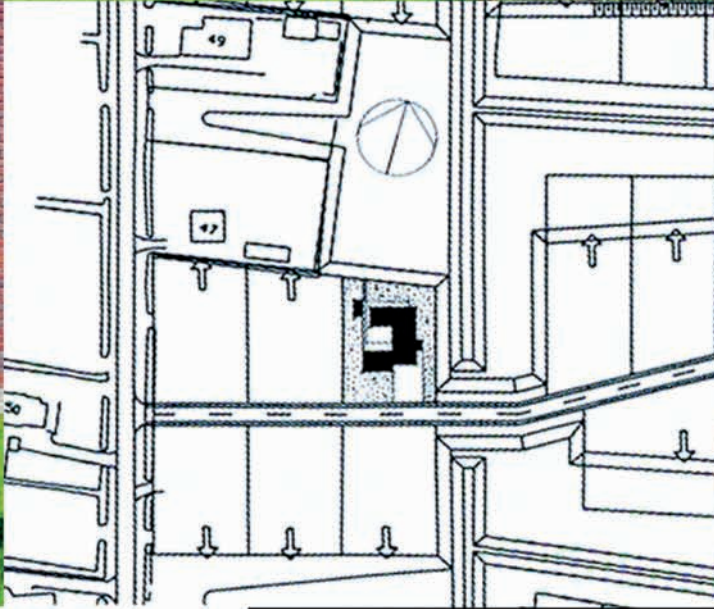
Giorgio Grassi,
Milano

van dit wonder is Chris geweest: zijn evidente beheersing van de technische aspecten, maar boven alles het gemak waarmee hij de moeilijkheden, die zich geleidelijk in onderdelen van ons project voordeden, wist te transformeren in elementen van verdieping en helderheid. Hij heeft zich vanaf het begin meester gemaakt van de ideologie, van de heldere doelen van het project en zodoende is het project zijn project geworden.

De laatste keer dat we elkaar spraken, enige tijd geleden, was toen we samen moesten besluiten waar, aan de straatzijde van de bibliotheek, een gedenkplaque geplaatst moest worden. Chris wilde dat we ook over een zaak van zo weinig gewicht overleg zouden voeren.

Het werk in Groningen was voor mij een gelukkige ervaring. De uren die we discussiërend (in het kromme soort Duits dat we ons hadden eigen gemaakt) doorbrachten in het café aan de markt, samen op zoek naar de beste oplossing, naar het meest overtuigende antwoord – boven alles voor onszelf – en het genoegens ons eigen werk te zien groeien, precies zoals we hadden besloten in dat café, na lang overleg.

Giorgio Grassi,
Milaan

Woonhuis Van de Water, Groningen

Wicher van der Wal (Scheffer en van der Wal, architecten)

Chris studeerde met Wicher van der Wal af aan de Academie van Bouwkunst in Groningen. Samen ontwierpen zij enkele projecten.

'ARCHITECT EN POËET'

■ De opdracht voor het maken van een woonhuis in de Piccardthof was een vervolg op een ontwerp voor een ander woonhuis voor dezelfde opdrachtgever zo'n vijftien jaar geleden. Ook dat ontwerp, dat overigens nooit gebouwd is, hebben Chris en ik samen gemaakt. Wij koesterden toen nog de gedachte om ooit samen een architectenbureau te beginnen als een logisch vervolg op ons gezamenlijke afstuderen aan de Academie van Bouwkunst in Groningen in 1985.

Onze studie was een ambitieuze speurtocht naar kwaliteit in woningbouw en een poging om de aangetroffen kwaliteiten te beschrijven en zodanig te ontleden dat wij –gewapend met deze kennis– ook in staat zouden zijn kwaliteit te maken. Tijdens deze studie zijn honderden plannen van woningen onderzocht, op verschillen geselecteerd en geanalyseerd. Uiteindelijk is een manier van noteren bedacht voor analyse en ontwerp, gericht op functie, relaties, organisatie en ruimtelijke begrenzing van de functie. Deze methode hebben wij uiteindelijk uitgeprobeerd in een achttal totaal verschillende woningtypes van eengezinshuis tot appartement, waarbij alleen plattegronden en doorsneden waren getekend.

De plannen, ontdaan van situatie en gevels, spitsten zich toe op het scenario van het wonen in zowel organisatie als ruimtelijke samenhang. Dus geen vormgeving als versluiering van het idee over het wonen. De invloed en betekenis van vormgeving wilden we na ons afstuderen oppakken. Na onze diplomering hebben we ieder vanuit onze

comfortabele positie van een vaste baan als tekenaar/assistent-ontwerper bij verschillende bureaus, toch geprobeerd aan een eigen oeuvre te bouwen. Uiteindelijk zijn er slechts twee plannen gerealiseerd, beide gebouwd door aannemer Battjes.

Het eerste plan was een a-typische twee-onder-een-kap in het Hoornse Park waar de woonkamers op de plaats van de garages zijn terechtgekomen om daarmee ultieme vrijheid in vorm en expressie mogelijk te maken.

Het tweede was het woonhuis voor Hen van de Water. Wij paktten na vijftien jaar moeiteloos de draad weer op met dezelfde opdrachtgever. Hen van de Water wilde een echt huis, een massief van baksteen of desnoods beton, in ieder geval geen hout of ander licht materiaal. Het plan van toen was afgeketst op de razendsnel gebouwde omsingeling van zijn perceel met wanstaltige cataloguswoningen. Dat nooit weer!

Het concept van de patio als hoofdoriëntatie en als lichtbron was snel geboren. De woonhal als centrale ruimte van waaruit alle ruimten werden ontsloten, inclusief de verdieping, opent zich ook letterlijk naar de patio. Het thema van introvertie wordt op een aantal specifieke plaatsen ontkend. Deze werkwijze was geliefd bij Chris. Hij noemde dit het spel van bevestiging en ontkenning van een gekozen thema. Hiermee wordt zowel de betekenis van de ingreep versterkt alsook het thema zichtbaarder gemaakt. In de verdere detaillering en materialisatie leek Chris weinig geïnteres-

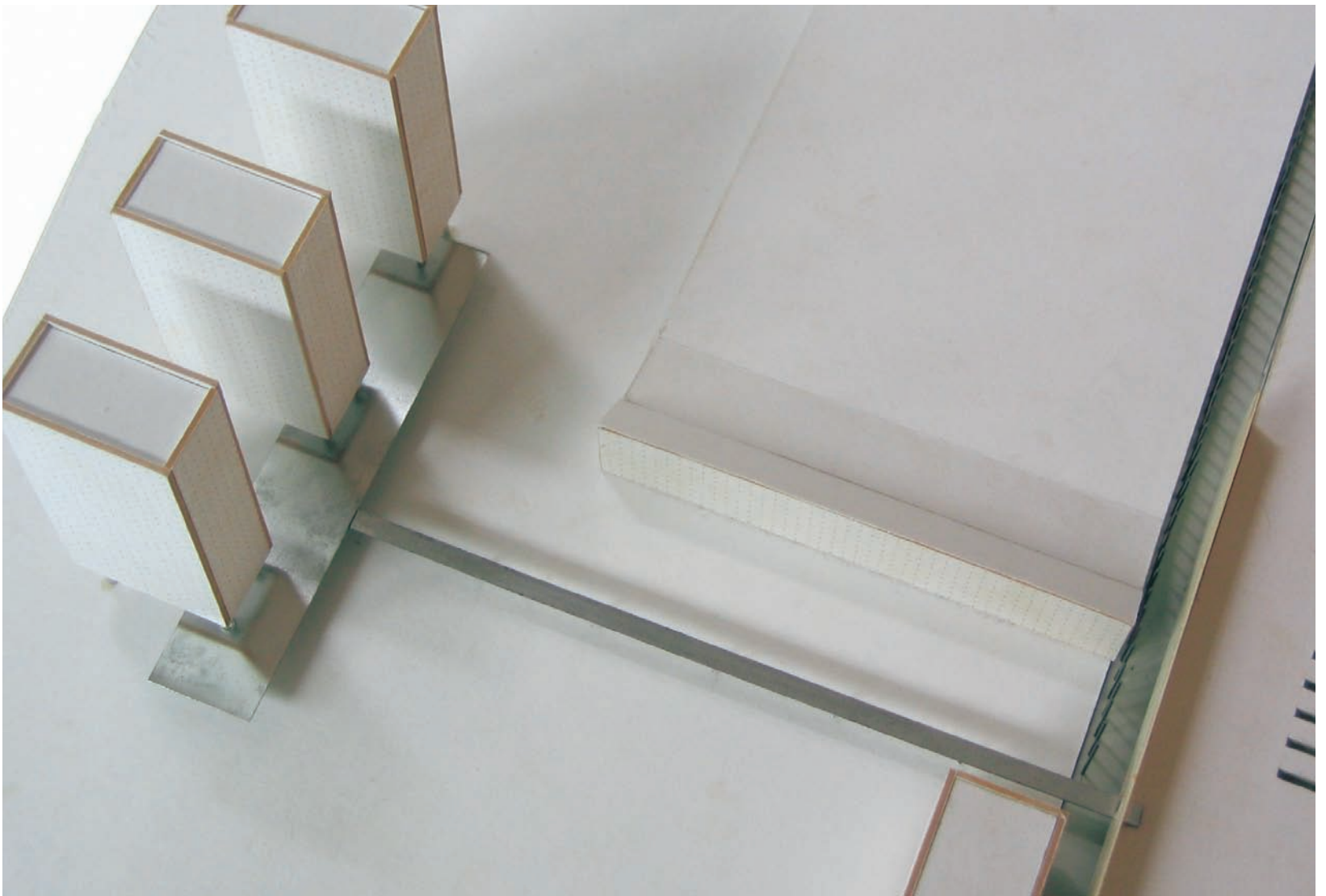
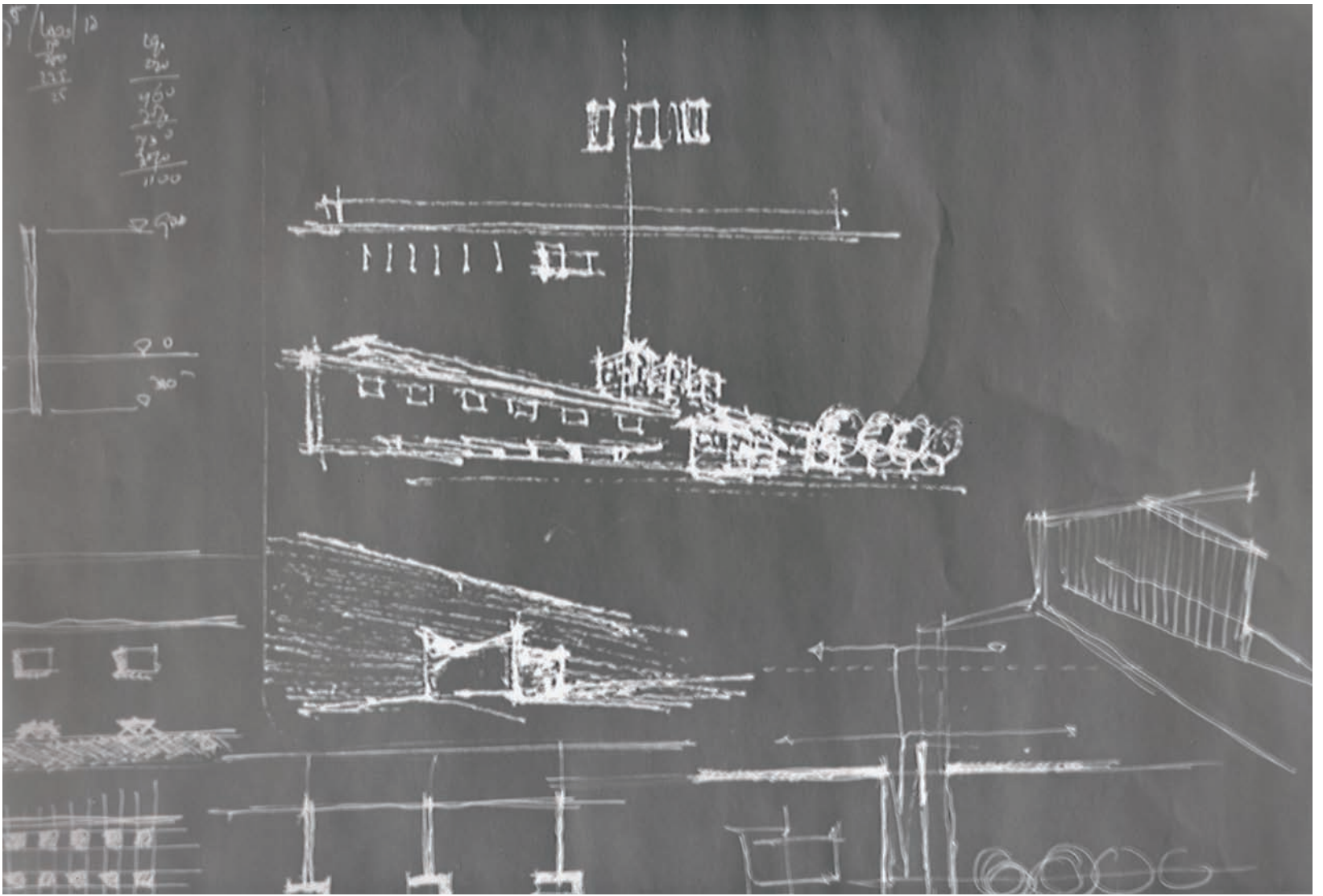
seerd. Hij controleerde op ondersteuning van de hoofdgedachte van het huis: introvert, sober en robuust.

De hierboven beschreven procedure van een afnemende betrokkenheid bij het ontwerpproces begin ik nu pas te begrijpen. De onmiskenbare inbreng van Chris lag niet in het uiterlijk van het gebouw, maar in het voelbaar maken van de ziel, de abstract aanwezige specifieke kwaliteit van gemaakte keuzes die leiden tot het karakter van het gebouw. Hiermee kon Chris anderen tot een hoge(re) kwaliteit stimuleren, hetgeen blijkt uit zijn werk en uit de resultaten van zijn academie-activiteiten met studenten.

Naast dit huis, als versteende gedachte, blijft er meer van hem bestaan dan hijzelf wellicht voor mogelijk had gehouden.

Ik mis Chris als vriend, architect en poëet, maar ik zie hem om me heen.

Wicher van der Wal,
Groningen

Fokko van der Veen (Architectenbureau Van der Veen)

Chris begeleidde met Fokko van der Veen diverse ateliers aan de Academie van Bouwkunst in Groningen. Samen werkten zij aan de prijsvraag voor het Rabenhauptterrein te Groningen (1992).

'ARCHITECTUUR ALS DOMEIN VAN HET DENKEN'

■ Samen met Chris begeleidde ik in 1993 een groep 3e en 4e jaars studenten aan de Akademie van Bouwkunst in Groningen. Het project 'Verblijfsruimte' werd door ons als volgt geïntroduceerd:

De opgave is het ontwerpen van een verblijfsruimte.

Voor jezelf of een specifieke opdrachtgever. Bestemd voor een verblijf van korte of langere duur.

Op een plaats naar keuze, waar ook ter wereld.

Dit houdt in, dat er naast het interieur niet noodzakelijkerwijs van een exterieur sprake hoeft te zijn

De ruimte moet in zijn aard en situering specifiek zijn, en uitgewerkt en gedetailleerd tot en met de inrichting ervan.

De opgave beoogt, bij ontstentenis van een gegeven programma, locatie, randvoorwaarden, etc. de student terug te werpen op zijn eigen particuliere drijfveren.

De opgave nodigt de studenten eerst en vooral uit tot denken en formuleren.

Tot het kiezen van positie.

Tot een stellingname in een onbegrensd veld van mogelijkheden.

Tot onderzoek naar wie je in wezen bent, manifest gemaakt door de plaats waar je verkiest te zijn en

door de gekozen vorm. Tot die zaken dus, waar het bij Chris altijd en vooral om ging.

Schetsen en tekeningen waren daar afgeleiden van, als zichtbaar resultaat van dat denken. En alleen in die zin relevant. Er ontstonden aldus vijf prachtige plannen, sommige ontroerend mooi met poëtische toelichtingen.

Een jaar eerder nam ik samen met Chris deel aan een prijsvraag voor een stedenbouwkundig ontwerp voor 450 woningen op de Rabenhauptlocatie in Groningen. Een van de omvangrijkste plannen waar ik ooit aan gewerkt heb.

In enkele dagen tijd resulteerde onze samenwerking in een maquette en tekeningen, beide vervaardigd door vier daarvoor uitgenodigde studenten van de Academie en de TU-Delft, die werkten in mijn bureau aan de Guldenstraat. Chris en ik zaten ondertussen hoofdzakelijk in het nabijgelegen toenmalige café Bunders. We dronken koffie of bier, rookten sigaren, zwegen, en formuleerden naar elkaar af en toe een gedachte of een beeld.

De ontwerptekeningen per bijeenkomst beperkten zich tot schetsen op bierviltjes. Die behelsden voor ons onderling het ontwerp scherp en in essentie en bleken vervolgens een helder te communiceren leidraad voor de maquettebouwers en tekenaars. Resultierend in een prachtig plan, dat nog steeds boven mijn werktafel hangt en waar ik altijd nog met genoeg naar kijk.

De kwaliteit van het plan ligt in de ruimte die het nog steeds biedt om het opnieuw te denken, omdat het veeleer de weergave is van het proces dan het gefixeerde resultaat ervan.

Architectuur als domein voor het denken.

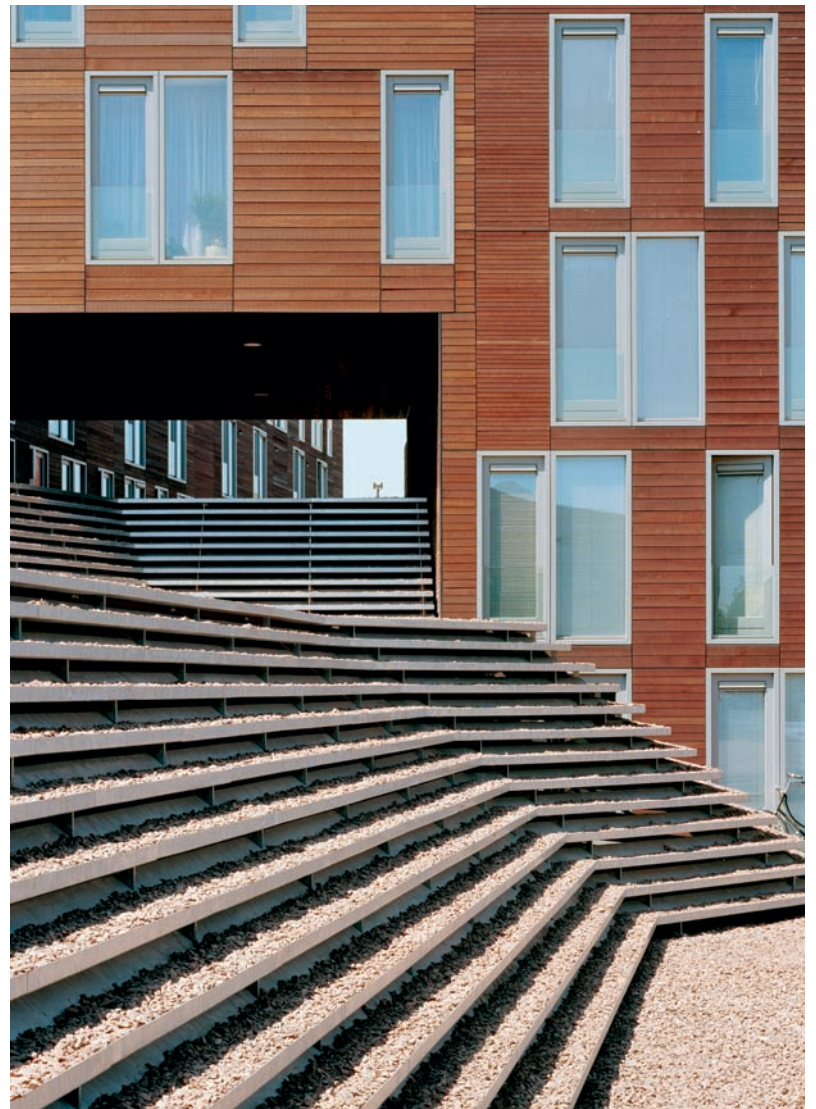
Ik vond het altijd een voorrecht Chris daar te ontmoeten.

In zekere zin verandert dat niet, omdat –inderdaad– er van een exterieur niet noodzakelijkerwijs sprake hoeft te zijn.

Fokko van der Veen,
Haren

CIBOGA Groningen, groengevel schots 1

CIBOGA Groningen, binnenterrein schots 2

CIBOGA Groningen, schots 1

Dominic Papa (S333 Architecture+ Urbanism)

Chris was projectarchitect voor S333 bij schots 1 en 2 op het CIBOGA-terrein in Groningen (1999-2002).

WORKING WITH CHRIS

■ Schots 1 & 2 in many ways was a collaboration. For S333 this was our first building project; a ten years process in which Chris was involved for five. Chris was instrumental in the succes of the project. This was more than just the normal working relationship between a young office and a facility bureau doing construction drawings. His immediate understanding of our ambitions for the project and full support of our ideas led to a close working relationship throughout the five years. Therefore it is difficult to identify the visible contributions he made to the project. His role as Directie during the construction meant that he had a part to play in everything. He facilitated the environment for us to realise our ideas.

Dominic Papa,
Amsterdam

Paleis van Justitie, Leeuwarden

Paleis van Justitie, Leeuwarden, opengewerkte maquette

Louis Becker (bureau Henning Larsen)

Chris was projectarchitect voor Henning Larsen bij de uitbreiding van het Paleis van Justitie in Leeuwarden (2001).

'IT IS MEN LIKE CHRIS WHO MAKE A DIFFERENCE'

■ I first met Chris in 2001, after HLT had won a competition for an extension of the Palace of Justice in Leeuwarden.

The Client, the Ministerie van Volkshuisvesting, had asked us to work with a Dutch partner on this project. We did not know anyone; the Client recommended a number of architectural practices that were accustomed to working with other architects and were familiar with local conditions. We conducted a number of interviews, and several potential partners talked extensively about their skills, their buildings and the recognition they had gained.

During our interview with DAAD Architecten, however, Chris talked about cooperation and partnership, about understanding the architectural idea and pursue it all the way through to the completion of the building. Chris did not show a lot of material, he did not elaborate on his own or his practice's merits, however, he was extremely convincing, displaying a wonderful sense of humour and energy, talking about the process ahead of us.

The Client also talked about Chris with great respect.

It took us less than five minutes to decide that Chris was to be our future partner.

In the following process we were uncertain about the Dutch way of handling the project. Chris was an invaluable guide helping us not only professionally; he also dedicated himself to making the project a success, both in terms of architecture and process.

During all the meetings, including eager, sometimes heated debates with other consultants, the Client and the users, Chris would listen for a long time, and after most of the participants had run out of arguments, he would draw the conclusions in such a way that everyone thought the meeting had been a good one and all their viewpoints had been heard and used to make the decisions. This quality of Chris' was human rather than professional, and I admired him for it.

At a certain time we went on a tour of Holland to look at court buildings, including the courthouse in Utrecht, a project designed by Cor Kalfsbeek, with important contributions made by Chris. It was quite obvious that the architectural concept, the design and the detailing of the buildings embodied a profound insight and understanding of the judicial act, and of the situation of the accused in particular, in the courtroom and during proceedings, both in civil and criminal cases.

This tour was also a valuable source of inspiration in our Leeuwarden project. To make certain that the accused is innocent until proven guilty was a fundamental belief of Chris', I believe.

In addition to our formal meetings, we had many good, rewarding discussions of architecture, of the way different cultures meet and of the basic rules to be followed when one is working as a guest architect in a foreign country. Chris and his staff visited our offices in Copenhagen, where we showed them some of our projects and discussed architecture in Denmark and Holland.

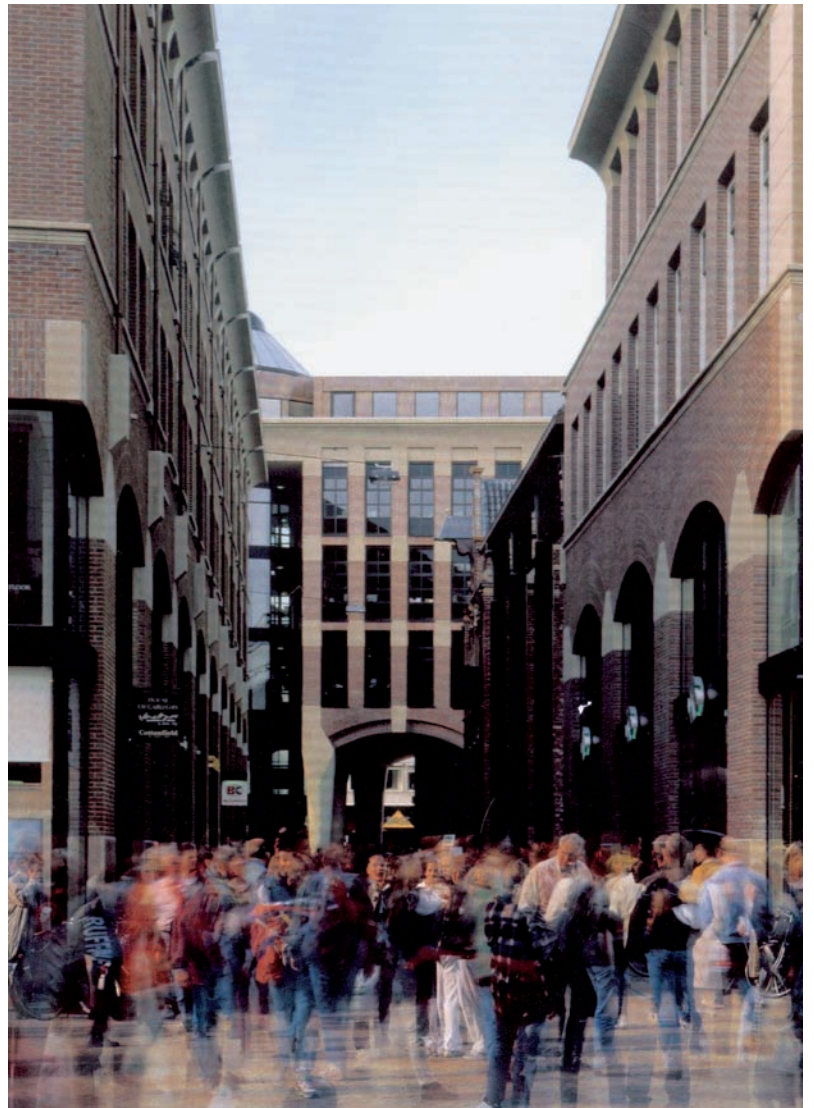
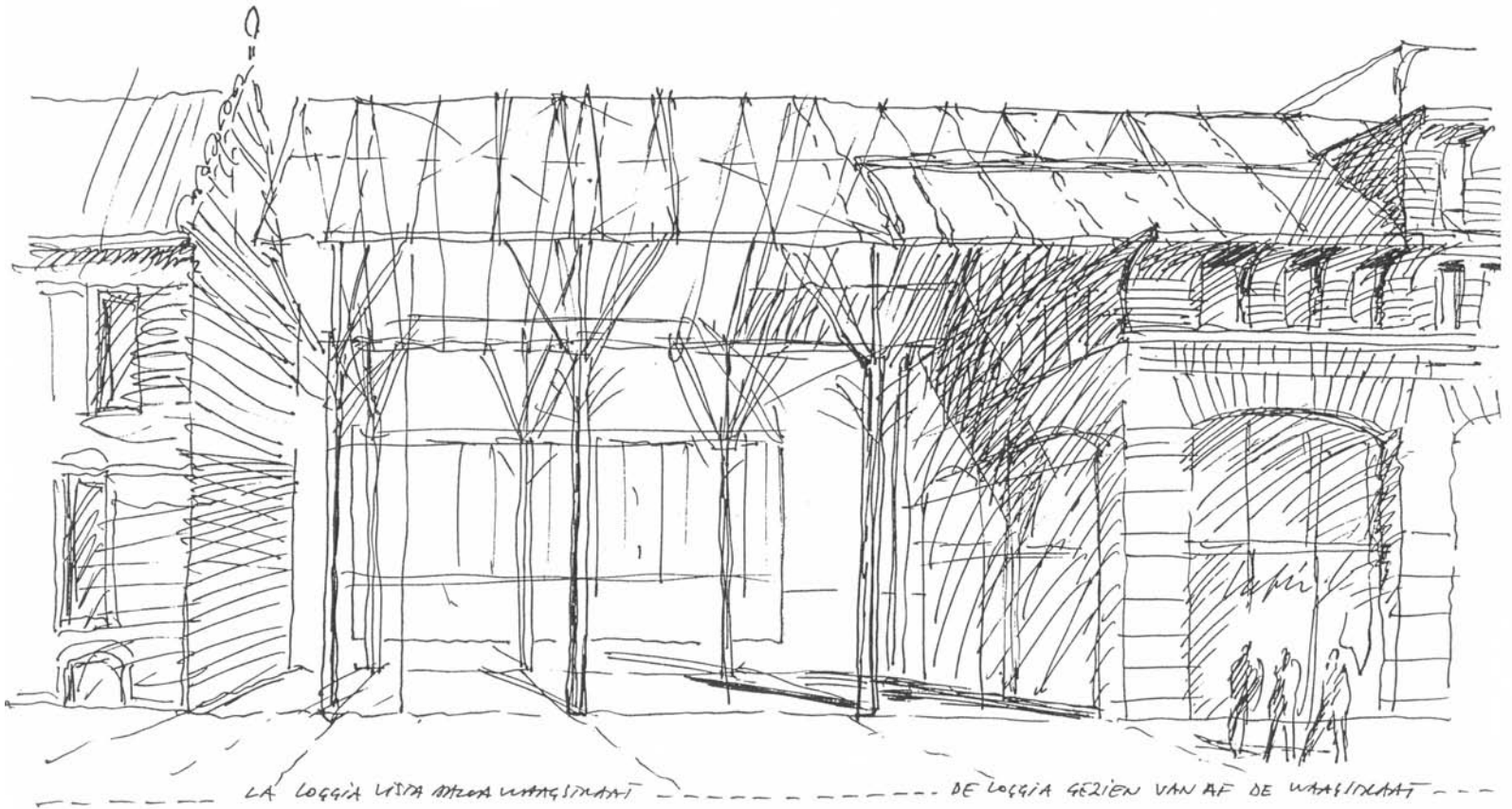
The Leeuwarden project was stopped by difficult government budget negotiations, an election and a new government, which did not fare so well. I called Chris to ask if there was any progress, and he explained to me the paradox of one of the best managed countries in the world finding itself in a situation where everything was paralysed due to a political situation.

From the moment we met Chris, we considered him and DAAD our permanent partners in Holland, and together we applied for pre-qualification in a number of competitions. We had just entered our application for a considerable competition in Leeuwarden. I personally was looking forward to working with Chris once again, to exchange ideas, discuss possibilities, prepare strategies for the project. This was not to be.

Despite the distance between Holland and Denmark and my rather few years with Chris, he made a deep impression on me, both as a person and an architect. In building projects, with all their uncertainties, considerable financial risks, artistic ambitions, and clients and users who do not always understand the architect's ideas and illustrations, it is a wonderful experience of respect and security to work alongside someone who is both ambitious, experienced and 'well-rounded'.

It is men like Chris who make a difference.

Louis Becker,
Kopenhagen

Adolfo Natalini

Chris was projectarchitect voor Natalini bij het Waagstraatcomplex in Groningen (1992-1996).

QUANDO MUORE UN ARCHITETTO

Wanneer een architect overlijdt
blijven zijn boeken, zijn tekeningen over...
Zijn tekengereedschap blijft liggen en verstoofd.
Wanneer een architect overlijdt
blijven diegenen die met hem het werk deelden
in tranen achter,
de hoop en het wachten,
de mooie en moeilijke momenten
die hen verbonden in het maken van mooie dingen.
In tranen blijven ook zijn gebouwen achter,
zijn muren,
die ons troost bieden in de wetenschap dat
gebouwen en muren trouwer zijn dan kinderen
(die in de loop der jaren afstand nemen)
en langer leven dan hun vaders.
Zo blijft het leven van de architect hangen in de
stenen, maar is het vooral verankerd in de herin-
nering aan hen die met hem zijn projecten deelden,
als in een huis waarin alle ramen oplichten.

■ Chris was lang en vriendelijk.

We hebben elkaar ontmoet in Groningen, waar we met Cor Kalfsbeek het werk voor de reconstructie van de Waagstraat leidden, na ons project van 1991/1992.
De eerste keer dat hij naar onze studio aan de Via del Salviatino kwam, had hij een zeer lange treinreis gemaakt omdat hij niet wilde vliegen. Ook geloofde hij niet dat de Italiaanse regen net zo nat maakte als de Nederlandse en keerde na een ontdekkingsstocht in het centrum kletsnat terug,

met het lange haar tegen zijn gezicht geplakt. Maar daarmee verdwenen zijn vrolijkheid en zijn enthousiasme niet.
Op een avond (het was 18 december 1995) kwam ik op de bouwplaats in Groningen aan – het was al donker, maar ik kon de verleiding om te gaan kijken niet tot de volgende ochtend weerstaan. Op die avond heb ik Chris Vogelzang ontmoet en later Maarten Schmitt die op de fiets was gekomen. Chris Stuuw wachtte in het restaurant. Het was als een familiereünie, terwijl ik zo ver van huis was. De volgende dag heb ik de bouwplaats van de grond tot aan het dak bezocht (en onder de daken van de huizen geloofde ik een hippogrief te hebben zien vliegen en een klein huis te zien waarin alle lampen brandden).
Ik heb van dichtbij het metselwerk bekeken en de liefde gewaardeerd waarmee de stenen één voor één waren geplaatst.

Toen de constructie voltooid was en we haar opening vierden, zei ik dat Cor en Chris mijn project met durf en trouw hadden vertaald, ook al deelden zij er niet alle aspecten van (zo zei Cor dat). Ik zei ook dat de stad met de reconstructie van de Waagstraat haar hart weer in het centrum had geplaatst en ik heb de hoop uitgesproken dat andere Europese steden dit voorbeeld zouden volgen, ieder op haar eigen, individuele manier, maar verenigd in een gemeenschappelijk doel van schoonheid en poëzie.
Chris en ik hebben elkaar vaak ontmoet – in Borger, in Florence en in Groningen. Er waren

ijskoude winters bij en zonnige seizoenen, maar Chris had altijd hetzelfde enthousiasme voor het leven en voor het werk. Ik zal hem erg missen en met mij allen aan de Via del Salviatino en de Bethaniëndwarsstraat.

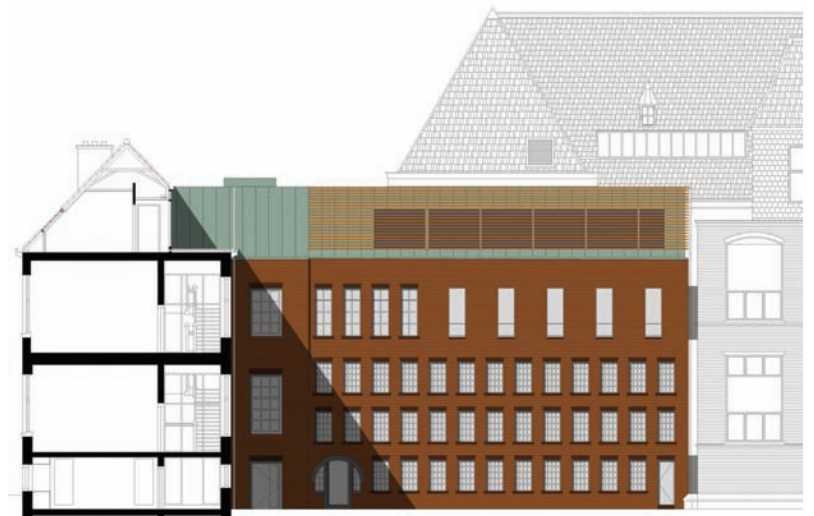
Adolfo Natalini,
Florence

Faculteit Theologie, Rijksuniversiteit Groningen

Gevelaanzicht oude toestand archiefgebouw met opbouw

Gevelaanzicht huidige bibliotheek met twee verdiepingen nieuwbouw

Rob Hendriks (DAAD Architecten)

Chris was vanaf 1997 partner, bureaumanager en projectarchitect bij DAAD.

'MIJN VRIEND DE RATIONALIST'

■ Chris was een architect van een zeldzaam soort. In een tijd waarin de discipline zich meer en meer richt op het concept en het spectaculaire beeld, hield hij vast aan het idee van de architect als generalist die kunst en techniek verenigt. Zelden zette hij de eerste streep van een plan. Maar zodra wij dat deden en hem om commentaar vroegen, ontleedde hij het ontwerp als antwoord op een vraag. Een vraag die vaak verkeerd of slechts half gesteld was en maar al te vaak te snel beantwoord werd met een plan. Zijn bevindingen waren scherp, vaak confronterend, maar altijd bedoeld om het ontwerp te verbeteren. Los van de onderliggende ideologie of ontwerpopvatting onderzocht hij de gekozen uitgangspunten op houdbaarheid en consequentie. De schoonheid van een plan school voor Chris in de poëzie en de helderheid van het verhaal dat ermee verteld werd; de logische constructie van architectuur.

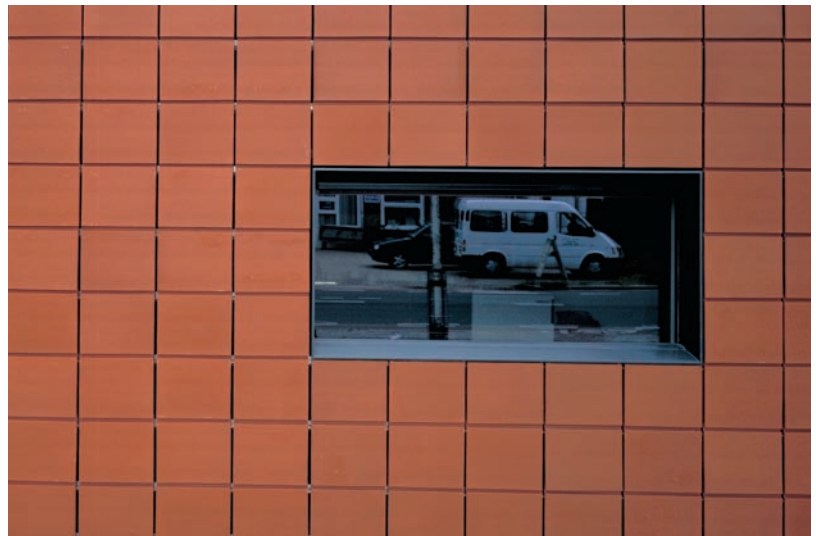
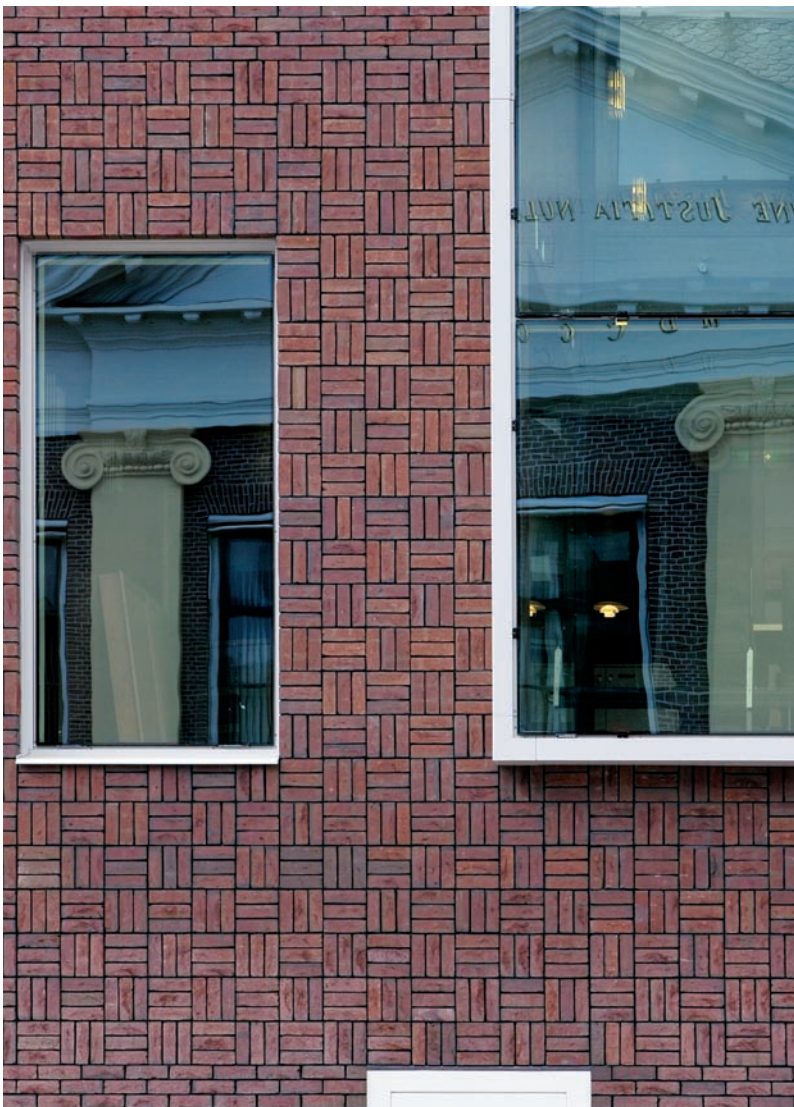
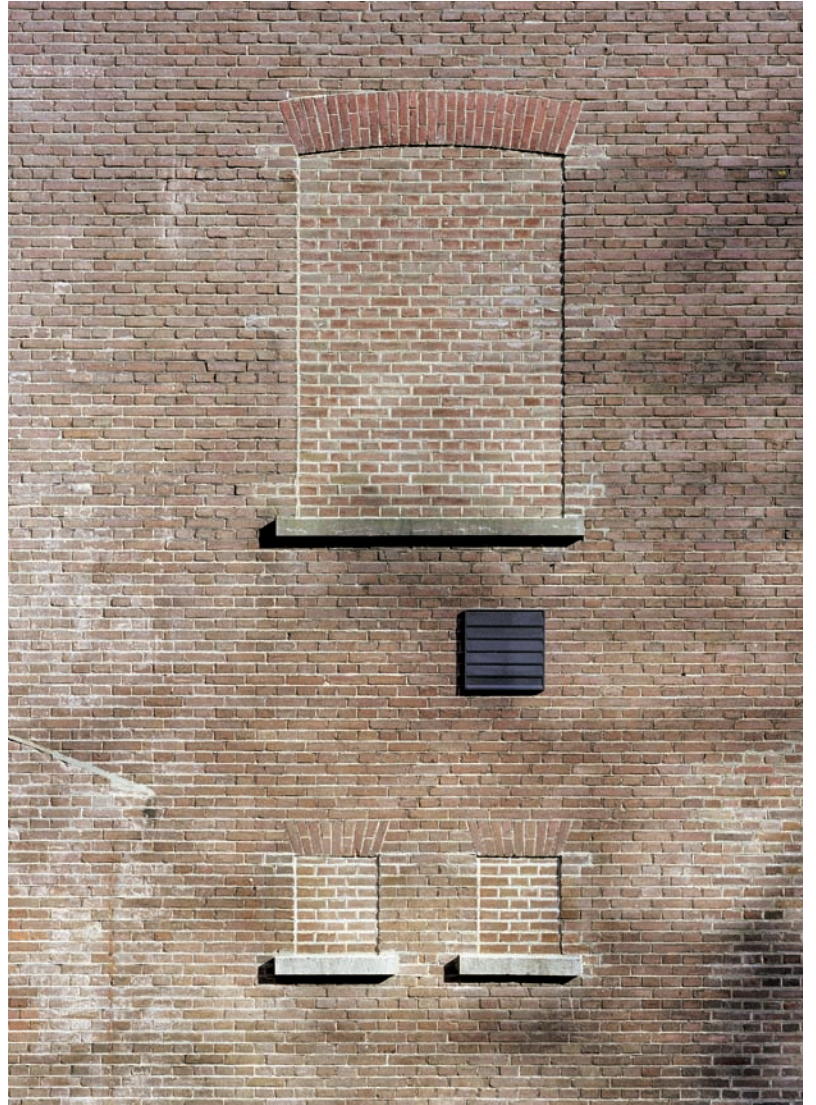
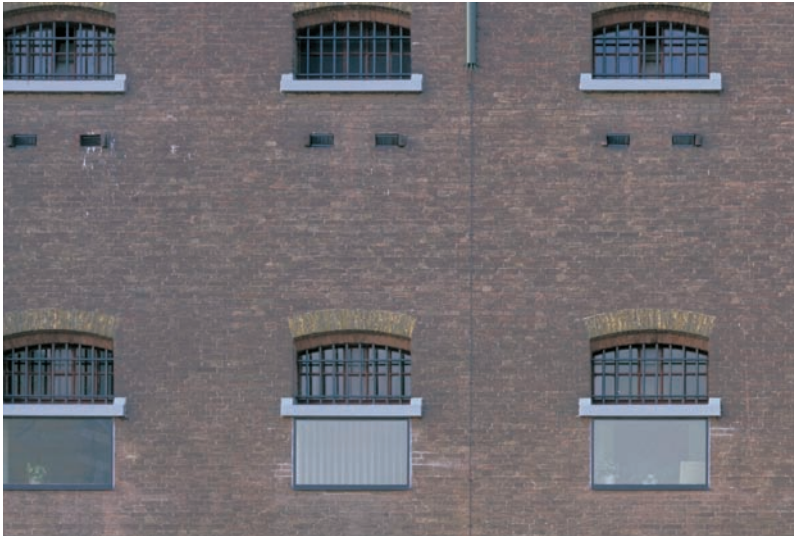
Bij de transformatie van de voormalige rechtbank in de Oude Boteringestraat te Groningen tot RUG Faculteit Theologie, deed zich een typisch monumentenprobleem voor. Hoewel het vloeroppervlak in het Programma van Eisen ongeveer overeenkwam met de beschikbare meters in het gebouw, paste het programma er niet in. Het gewenste aantal werkruimten was groter dan de aanwezige hoeveelheid kamers in het gebouw en de meeste van deze monumentale ruimten lieten zich niet eenvoudig opdelen in twee of meer eenpersoonskamertjes. De oplossing werd gevonden in de

verbouw van enkele zolders en de toevoeging van een nieuwe verdieping op het archiefgebouw. Dit bouwdeel uit 1913 bestond uit een zware baksteenschil rondom een gietijzeren kaststructuur in drie verdiepingen met een hoogte van 2.2m. Met drie rijen kleine, diepe vensters leek het archief op een andere schaal te zijn ontworpen dan de rest van het complex. Op het dak van dit vreemde gebouw was enkele decennia na de oplevering een kleine uitbreiding gerealiseerd waarbij de venster-ritmiek van de onderliggende gevel was overgenomen en de hoogte van de vensters was aangepast aan de nieuwe ruimte erachter. Deze hoge opbouw maakte het geheel nog vreemder en ik stelde dan ook voor deze opbouw te slopen en een volledige nieuwe verdieping te bouwen. Een groot volume in zink, zoals de daken in de omgeving. Toen programmawijzigingen een tweede nieuwe verdieping noodzakelijk maakten, ontstond de wonderlijke situatie van een onderbouw in drie bouwlagen met ongeveer dezelfde hoogte als die van de nieuwe bovenbouw in twee lagen; een scheve verhouding tussen een enorm dak op een Madurodam-onderbouw.

Met zijn heldere blik op het ontwerp leverde Chris de aanzet tot de uiteindelijke oplossing, die ik als een van de meest geslaagde transformaties van DAAD beschouw. Hij stelde voor de opbouw, die in mijn gedachten al gesloopt en afgevoerd was, te bewaren en uit te breiden. Op deze nieuwe, gemetselde bouwlaag zou dan de kapverdieping

in zink worden geplaatst. De zoektocht naar de juiste verhouding tussen oud en nieuw, het contrast en de samenhang in gevelritmiek, venstergrootte en -detaillering liep vervolgens haast als vanzelf.

Rob Hendriks,
Beilen

DAAD-CAHIER,
berichten uit de wereld van de architectuur
verschijnt onregelmatig.

Redactie/
DAAD Architecten (Rob Hendriks)
Ontwerp/
Vormgeversassociatie, Hoog-Keppel
(Loek Kemming)
Druk/
Drukkerij Loor BV, Varsseveld
vertalingen Italiaans Nederlands/
Joost Keizer (Grassi, Natalini),
Corinne Schrauwen (Natalini)
Foto's/
Arthur Blonk: pag. 6, 18
Christiaan de Bruijne: pag. 3, 4, 22
Rob de Jong: pag. 20
Kim Zwarts: pag. 8

Als een eerbetoon aan Chris op deze laatste pagina's een collage van gevelfragmenten die door DAAD Architecten zijn ontworpen. In het bureau hield Chris zich onder andere bezig met het verhogen van de kwaliteit van de architectuurproductie. Architectonische kwaliteit was voor hem niet zozeer te vinden in spectaculaire vernieuwing van materiaal of vorm, maar had meer te maken met toepassing, systematische verfijning en verdieping van het bekende. Alle kennis en ervaring die hij in de loop der jaren had opgebouwd, zette hij in om detailleringen continu te verbeteren, het basisniveau van het tekenen te verhogen en het conceptuele denken bouwbaar te krijgen.

Bij DAAD Architecten in Beilen vindt, naast werk aan de concrete ontwerp- en bouwopgaven, architectonisch onderzoek plaats: de veranderende verhouding tussen architectuur en landschap, de omgang met de geschiedenis, tijd en complexiteit, het verhaal en de zintuiglijke beleving van architectuur en andere aan de ontwerpdiscipline gerelateerde vraagstukken.

DAAD Architecten is een architectenbureau waarin architectuur, onderzoek en bouwen als samenhangend geheel zijn ondergebracht. Door de integratie van disciplines is een efficiënte aanpak van interdisciplinaire opdrachten mogelijk vanuit een visie en op een hoog kwaliteitsniveau.

Met 22 medewerkers werkt het bureau, gevestigd in Beilen, aan opdrachten van verschillende aard en omvang. DAAD Architecten opereert op het grensvlak van architectuur en landschap, in complexe stedelijke en landelijke situaties, met een scherp bewustzijn van de tijd en vanuit een sterke betrokkenheid bij de mens in zijn ruimte.

Het was zomer

Het was warm

We waren jong

En net van school

We bladerden
in een beroepskeuzegids

Architect

'Dit is het', zei hij
'En het klinkt nog goed ook'

Daarna reden we op
zijn Puch naar het zwembad

Gusta

'Wat zou je over twintig jaar willen
zijn?', vroeg Cor zijn vier opvolgers.

'Professor', antwoordde Chris.

* gebouwschil

→ HK++ - beglazing

'Is dat niet te saai?', vroeg de

ontwerper zich af. "Klimaatbestendig" type bouwmaterialen wordt aanbevolen.

nee

ontwerper zich af.

* Behoudelijkheid

'Het kan me niet saai genoeg zijn',

* Geluidisolatie

→ een overeenkomstig lood op (f)ruim, en voor beveiligd gebied)

antwoordde Chris.

→ computerkastjes onder poortjes computer vloer (bij hande vloerbedekking)

→ sfdichten leidingdoorvoeren tpr metal-stud.

→ waldorpets

• → scheidingsconstr. stoker ruimte - waastliffende vertrekken → welke ????

→ inst. ruimte luchtbehandeling voldoet (beton-beton-metselwerk.)

• → koelmachine in sound- en luchtsituatie ??? nieuw

* Ruimte-skeestiek

→ MDF-plafondplaten ~~100~~ 50% in geperforeerde uitvoering

• → vergader ruimte 1.05 → knellen van stof nieuw

Samenvatting bouwfysische rapportage TM 26-03-2003